

Természettudományi múzeológia és honismeret

Hazánk kulturális szervezetében másfél évszázada működnek a múzeumok. Tevékenységük mindig élénk társadalmi érdeklődést váltott ki. Tudományos munkatársakkal és gyűjteménnyel rendelkező vidéki múzeumokról általában azt szokták tudni, hogy gyűjtőterületükön régészeti, néprajzi, kutúrtörténeti, általánosságban társadalomtudományi kutatásokat végeznek. Annak ellenére, hogy múzeumaink tevékenysége hosszú ideje közzismert, még mindig nem tudatosodott eléggé, hogy nemcsak a budapesti, tehát a fővárosi Természettudományi Múzeum folytathat kövület-, ásvány- és főleg növény-, vagy állatgyűjtést, tehát természettudományi gyűjtést, hanem végezheti ezt egy vidéki múzeum is. Ha azután kiderül, hogy botanikával vagy zoológiával foglalkozó muzeológus is dolgozik ott, akkor — a természettudományok évszázadában — nagyon sokan megütköznek ezen. Valahogyan a közfelfogásban nagyon nehezen válik természetessé, hogy jelenlegi tudományművelési rendszerünkben kizárólag a múzeumokra hárul a természetben levő tárgyak gyűjtése, megőrzése, tudományos ismertetése és nem utolsó sorban kiállításon való bemutatása. Ennek részben történeti, részben pedig (a történeti okból következően) szervezeti oka van. A XVIII. század folyamán és a XIX. század elején, a múzeumi élet hőskorában számos olyan természettudományi témával foglalkoztak az akkori múzeumokban, melyek azóta régen más intézmények kutatási körébe kerültek. Gondoljunk csak arra, hogy a párizsi Musée d'Histoire Naturelle-ben a korhoz képest magas színvonalú élettani, technológiai és egyéb vizsgálatokat végeztek, vagy J. F. Böttger a szász fejedelemség drezdai múzeumában is folytatta sok megpróbáltatás közepette az azóta híressé vált porcelán-kísérleteit. A természettudományok közül egy egész sor tudományágnak ringott valamikor a bölcsője múzeumi intézményen belül. Felmerülő új szempontok, új szemlélet és nem utolsó sorban megnövekedő anyagi lehetőségek egyre inkább lehetővé tették, hogy egy-egy szaktudomány kilépjen a múzeumi keretből, és most már ettől függetlenül, önállóan művelhessék. Így értünk el a XIX. század harmadik harmadába, ami-

kor kialakul, hogy a múzeumi szervezeten belül, mely természettudományok maradnak meg véglegesen. És itt lép fel a történeti fejlődés alapján kialakult helyzetbe szervezés ténye. Ettől kezdve a természettudományi muzeológia a szó eredeti értelmében vett természettel foglalkozik. Mint gyűjtő a természetben található élettelen és élő tárgyakat gyűjti, mint intézmény megőrzésükről gondoskodik, illetve a tudományos és ismeretterjesztő szempontoknak megfelelően közkinccsá teszi őket.

Általában az őslényekkel való foglalkozást, a kihalt szervezetek kövületeinek gyűjtését és tanulmányozását, az ásványok és kőzetek rendszerezését vidéki múzeumban még helyénvalónak tartják. Így lehetséges, hogy a paleontológiának, a mineralógiának stb. mind hazánkban, mind hazánkban túl komoly múzeumi hagyományai vannak. Kövület-gyűjtemény, ásvány-gyűjtemény, kőzet-gyűjtemény — ezek olyan fogalmak, melyek régóta társultak a múzeum fogalmával. Hogy kövület-, kőzet-, illetve ásványanyagunk legyen, azokat a természetben kell tudni megtalálni és a múzeumba beszállítani. A gyűjteményeket raktározni, aprólékosan vizsgálni és tanulmányozni, továbbá a tudományos szakembereknek és az érdeklődő nagyközönségnek egyaránt be kell mutatni stb. stb. — minde erre mai kultúrpolitikánkban kizárólag a múzeumok alkalmasak. Itt állnak ugyanis rendelkezésre a termek és az installáció, raktárak és dolgozószobák és mindenekelőtt itt működnek a társadalomnak azon tagjai, akik hajlandók egész életüket ennek a munkának szentelni. De miért lehet csupán a geológiai tudományokat a természettudományi muzeológia tárgyának tekinteni? Miért lehet egyoldalúan csak ezeket a vidéki múzeumok művelési körébe vonni? Kőzetek, kövületek, ásványok mellett ott vannak az élővilág szinte végtelen tömegei, melyek ugyancsak megérdemlik, hogy az ember kiterjessze rájuk a figyelmét. Elvi muzeológiai szempontból ugyanolyan elbírálás alá esnek az élővilág, azaz a növények és az állatok tanulmányozásának a feltételei, mint a már érintett kőzetek-kövületek-ásványok, az úgynevezett élettelen természeti tárgyak tanulmányozásáé. Természetesen gyakorlati

szempontból a geológiai, botanikai és zoológiai muzeológiának megvannak a speciális igényei a gyűjtés, raktározás, tanulmányozás, bemutatás stb. vonatkozásában, de ez már inkább részletkérdés. Meg kell értenünk és világosan tudatosítanunk kell, hogy az élettelen természeti tárgyakkal való rendszeres foglalkozás mellett érdemben ugyanolyan hely illeti meg múzeumainkban az élő természeti tárgyakkal való rendszeres foglalkozást. Csak így lehet teljes a természettudományi muzeológia. Ellenkező esetben annyira csonka marad művelése, mintha társadalomtudományi vonatkozásban vidéki múzeumaink megtagadnák például a néprajzot, a képzőművészetet vagy éppen a régészetet (Schäfer 1964).

A Veszprémmegyei Múzeum, illetve a jelenlegi Bakonyi Múzeum története természettudományi szempontból híven tükrözi a fentebb kifejtetteket. Városunkban a századforduló idején azért vált szükségessé a múzeumügy felkarolása, illetve hamarosan az önálló múzeumépület gondolata, majd felépítése (Éri 1964), mert már megvolt egy gyűjtemény, melynek igen jelentős részét képezte a geológiai anyag. Veszprémben bármennyire a balcai rómaiakori villa nagy terjedelmű és súlyos leleteinek elhelyezése vetette fel közvetlenül és sürgetőleg a múzeumépület szükségességét nem kis mértékben bírta rá erre az illetékeseket a már akkor is széles körökben ismert természettudományi gyűjtemény. Laczkó Dezső geológiai anyagáról van szó, mely tájunk kultúrtörténetében az első természettudományi gyűjtemény és mint ilyen a Veszprémmegyei Múzeum életrehívásában is kielemlendő szerepe volt. A teljesség kedvéért hozzátehetjük, hogy Laczkó Dezsőt, a Veszprémmegyei Múzeum első igazgatóját mindenekelőtt a geológiai tárgyak gyűjtése avatta tájunk, a Balatonvidék és a Bakony múzeumügyének gyakran sok közéleti bátorságot igénylő harcosává. Az ő személye nélkül talán a mi korunkra maradt volna például a múzeumépítés megvalósítása Veszprémben.

Laczkó Dezső a természettudományi muzeológiának geológiai részét művelte, figyelme azonban nem volt érzéketlen az élővilág iránt. Specializálódását kora kívánta meg — az ő esetében is jelezve, hogy már a századforduló idején kiforrtak az egyes természettudományi területek. Ha alkalma nyílt, akkor a botanikával és zoológiával is szívesen foglalkozott. Veszprém köztisztviselőiben álló megyei tisztifőorvosa volt dr. Pillitz Benő, aki szabad idejében a Bakony növényvilágát tanulmányozta. „Veszprém vármegye növényzete” c. kéziratának könyvalakban való megjelentetését Laczkó Dezső erősen szorgalmazta, növénygyűjteményét pedig az erre legmegfelelőbb intézmény, a múzeum részére szívesen átvette. Még a múlt század végén a kor egyik legnevesebb magyar botanikusa, dr. Mágócsy-

Dietz Sándor, Laczkó gyűjtése nyomán ismertette a Természettudományi Társulatban és ennek közlönyében a Szentgál határában levő, azóta híressé vált miklóspálhegyi tiszafást. — A múzeum gyűjteménye számos olyan montírozott madarat és emlőst őriz, melyeket Laczkó szerzett a múzeumnak. Idős erdészek még ma is szeretettel emlékeznek vissza Laczkó Dezsőre, aki egyre biztatta őket a beható faj-ismeretre és a preparálási eljárások elsajátítására. Szorgalmukat igyekezett jutalmazni azzal, hogy a budapesti preparatóriumok helyett tőlük vásárolta meg többnyire a megyében elejtett madarakat és emlősöket. Ha mai szemléltetünkkel mondunk véleményt Laczkó Dezsőnek a veszprémi múzeumügy érdekében kifejtett tevékenységéről, akkor feltétlen a természettudományi honismeret egyik első munkásának kell őt tekintenünk.

1932 őszén bekövetkezett halálával a természettudományi muzeológia hosszú időre nem talált művelőre Veszprémben. Ezt a személyi és az anyagi viszonyok alakulása egyaránt magyarázza. 1950-ben, majdnem húsz év múlva változhatott meg e téren a helyzet, amikor dr. Víg Gusztáv folytatta Laczkó Dezső természettudományi munkásságát. Mint geológus elsősorban a Bakony triász, eocén és miocén képződményeinek gyűjtésével tetemesen gyarapította a Bakonyi Múzeum anyagát.

A természettudományi muzeológiában bekövetkezett intervallum során két megyei növénygyűjtemény pusztult el. Az egyik a már említett Pillitz-féle herbárium, a másik pedig Rédl Rezső bakonyi növénygyűjteménye. Kár értük, hiszen számos flórisztikailag értékes növényelőfordulás bizonyító példányai veszttek el örökre. Egyben ez a jelenség is figyelmeztethet bennünket arra, hogy a természettudományi muzeológiának az élővilágra kiterjedő fele mennyire elhanyagolt maradt.

Dr. Víg Gusztáv 1956-ban megvált a Bakonyi Múzeumtól. Ekkor nagyon helyesen határozta el a Művelődésügyi Minisztérium Múzeumi Főosztálya, hogy bár Veszprémben a „természettudományi profil” geológiai, mégis biológust jelölt ki ebbe a beosztásba. Így a geológiai kutatások után a Bakony biológiai megismerése válhatott intenzívvé. Természetesen az eszményi állapot az volna, ha a Bakonyi Múzeum természettudományi részlegében legalább 3 kutató, és pedig geológus, botanikus és zoológus dolgozna. Egyelőre azonban meg kell elégednünk a jelenlegi egy személyes állapottal és azzal, hogy a múzeum természettudományi vonatkozásban kizárólag zoológiai kutatásokat végez.

Az elmondottakból kitűnik, hogy a veszprémi múzeumnak komoly hagyományai vannak természettudományi vonatkozásban. De az is kitűnik, hogy a múzeumon kívül is történtek próbálkozások a megye ter-

mészetvilágának a megismerésére. Ezek a próbálkozások meglehetősen elszigeteltek maradtak, folytatóra nem találtak. Különösen két jelenség hiánya tűnik fel. Laczkó Dezső igen nagy köztisztelőben állt. Mindenki tudta róla, hogy a megye földtörténetének a tudósa. Sok, elsősorban nálánál fiatalabb tisztelője közül azonban mégsem akadt egy sem, aki legalább kedvtelésből gyűjtötte volna rendszeresen a bakonyi föld emlékeit, ismerősei, jóbarátai közül senki sem lépett geológiai tudományos örökébe. Pedig egy hagyományokon alapuló földtörténeti kutatás igen nagy súlyt adhatott volna mind a város, mind a megye tudományos életének, és ezen túlmenően közéletének is. Laczkó Dezső halálát követően bizony az évek múlásával együtt elhalványodott a megye geológiai, és vele együtt természettudományi múzeológiájának jelentősége. Csak az idők változása élesztette fel a hagyományokat, de most már új társadalmi viszonyok között.

A másik hiányzó jelenség állattani vonatkozású. Országsszerre mind a múltban, mind a jelenben nagy volt az érdeklődés a madarak iránt. Érthető ez, hiszen a madarak életmegnyilvánulásaival lépten-nyomon mindannyian találkozunk. Herman Ottó és baráti köre lankadatlan közéleti működésének egyik igen jelentős eredménye az Ornithológiai Központ megalakítása a múlt század végén, mely később a Madártani Intézet nevet vette fel. Az intézet egyik fő feladatának tekintette, hogy az ornithológiával foglalkozó amatőröket megnyerje a maga számára. Kiadványában, az Aquila-ban tekintélyes helyet kapnak az amatőrök. Ha végigbongésszük az Aquila 72 kötetét, akkor egyenesen feltűnő, hogy alig-alig akad veszprémi szerző és nagyon kevés a megyénkire vonatkozó ornithológiai adatközlés, ill. a részletes leírás. Jórészt ez magyarázza a zoológiai körökben közismert tényt, hogy a Bakony madártanilag még ma is ismeretlen. A legutóbbi, 1966-ban megjelent Aquila 172 közleménye közül összesen 2 apró közlemény foglalkozik a Bakony madárvilágával és a szerzők közül csak egy megyénkbeli. Önálló, többoldalas cikkek számát megszámlálhatjuk akár a fél kezünkön — mégha egyéb folyóiratot is figyelembe veszünk.

Így és ennyit írhatunk a megyei ornithológiáról, az állatvilág legnépszerűbb csoportjának veszprémi múltjáról és jelenéről. Különösen fájó ez az állapot, ha körültekingünk közeli és távoli szomszédságunkban. Vasban, Zalában, Győrben, Baranyában, Csongrádban, Biharban és Borsodban az elmúlt évtizedek ornithológiai élete igen élénk, ami ezekben a megyékben a kulturális viszonyok egyik fokmérője lehet.

A másik közismert állatsoporról, a rovarok vitathatatlanul legszebb képviselőiről, a lepkékről pedig csak annyit lehet megemlíteni, hogy tudományos igényességgel sohasem gyűjtötték őket a Bakonyban. Vol-

tak lepkegyűjtők, de ezek a szerény gyűjteményen túl nem emelkedtek még megyei jelentőségre sem. Jóformán minden megyében volt amatőr lepkész, de Veszprém kivétel ez alól. A jövő viszont biztatónak ígérkezik, mivel nagyon komoly lepkészeti munka kezdődött el megyénkben (Papp 1966.)

Mind a természettudományi múzeológia, mind a természettudományi honismeret szempontjából inkább kedvezőtlen az a kép, amit Veszprémről írhatunk. A negatívumok helyett azonban helyesebb, ha a meglevő hagyományokat és az érdeklődést domborítjuk ki. A dolgok ily szemléletét egyenesen megkívánja a jelenbe és a jövőbe vetett hitünk: a többi helytörténeti tudománnyal együtt természettudományi vonatkozásban is kiszélesedik a munka megyénkben. Meggyőződéssel állíthatjuk ezt, hiszen szerte a megyében van érdeklődés a természet jelenségei iránt.

A helytörténeti kutatás műhelyei, a megyei múzeumok pedig bizakodva várják az érdeklődőket, illetve szívesen állnak ennek a munkának az élére.

* *

Természettudományi vonatkozásban a vidéki múzeumoknak nagyon fontos szerepük van a honismereti mozgalom és a helytörténeti kutatás előmozdításában. Az amatőr és hivatásos honismerők-helytörténészek munkájának elvi és sokszor gyakorlati irányítását és összehangolását a vidéki múzeumok vállalják. Ez egyrészt önként következik az előzőekben elmondottakból. Másrészt a múzeumoknak természet-szerűen kell, népművelési-ismeretterjesztő hivatásuknak megfelelően, a birtokukban levő írásos és tárgyi gyűjtemény-anyag rendelkezésre bocsátásával szolgálni a honismeretet és a helytörténetet. A két fogalom: a honismeret és a helytörténet között éles különbséget nem lehet tenni. Jelen cikkben igazodunk az elmúlt 6—8 év folyamán kikristályosodott felfogáshoz, szemben a „Helytörténet és természettudomány” c. cikkemmel (I. az Irodalmat), ahol a honismeret és a helytörténet fogalmát azonosítottam. Ezt a felfogást módosítani kell, mivel a honismeret népművelési-ismeretterjesztő, a helytörténet pedig tudományos igényű fogalom. A honismereti munka a hazafias szellemű nevelést segíti elő azzal, hogy megismerteti az emberekkel szülőföldjüket, ill. lakóhelyüket természet- és társadalomtörténetét. A helytörténeti munka tudományos igényű kutatási tevékenység, amit hivatásos vagy képzett amatőr kutatók végeznek valamely természeti alapon körülhatárolt táj természettudományi, illetve közigazgatási egység (falu, város stb.) társadalomtudományi szempontból való megismerése, értékelése és publikálása érdekében. Ilyen elvi állásfoglalás alapján beszélünk természettudományi és társadalomtudományi honismeretről, illetve helytörténetről. Természettu-

dományi vonatkozásban előfordulhat az, hogy honismereti és helytörténeti tevékenység nem különíthető el ilyen egyértelműen, mivel a honismereti munka szolgálhatja a helytörténetet és fordítva (pl. természetvédelem, természeti tárgyak gyűjtése, fényképezés).

Tagadhatatlan, hogy a társadalomtudományi helytörténet sokkal előrehaladottabb a természettudományihoz képest. Bármely vidéki múzeumot vegyük példának, a hozzátartozó tájnak (=gyűjtőterületének) története, tehát a történelmi időben ott élt emberek tevékenységének és alkotásainak ismerete jóformán valamennyi szempontból (pl.: néprajz, régészet, képzőművészet, építészet) már a részletekbemenő kutatásoknál tart. Felderítették és számos esetben megírták egy-egy település áttekintő történetét. Az első szintézisek tehát már megtörténtek.

Hosszú idő fog még elmúlni, amíg természettudományi vonatkozásban is eljutunk az ismeretek ily mélységéig. Azt ugyan az ország egyetlen kisebb-nagyobb tájáról sem lehet állítani, hogy természettudományi vonatkozásban „fehér folt”. De hol vagyunk az első szintézisektől? Eddig csak szórványosan jelentek meg összefoglalások egy-egy táj geomorfológiájáról, hidrológiájáról, öséletvilágáról, virágos növényzetéről stb. stb., melyek inkább csak mozaikok a majdani nagy egészben. A természettudományi honismeret-helytörténet elmaradt a társadalomtudományi honismerettől és helytörténettől, ami semmiképpen sem tartható egészséges állapotnak.

Vizsgáljuk meg a természettudományi honismeretét múzeológiai szempontból. Országos múzeumi szervezetünk egyik sarkalatos vívmánya az, hogy valamennyi vidéki múzeumnak megvan a gyűjtőterülete, melynek határát a közigazgatási határokhoz hasonlóan húzták meg. Társadalomtudományi vonatkozásban minden területi vitát a gyűjtőterületek és — határok alapján egyértelműen el lehet dönteni. Természettudományi vonatkozásban nem ilyen egyszerű a helyzet. Amikor másfél-két évtizeddel ezelőtt a gyűjtőterületek határait megvonták, a természettudományi szempontot azzal az indokkal mellőzték, hogy ebben a kérdésben más alapra kell helyezni a határokat. Lényegében az akkori inkább szóbeli semmint hivatalos megállapodás ma is fennáll. Természettudományi vonatkozásban nincsenek kijelölve a vidéki tájmúzeumok és a hozzájuk tartozó gyűjtőterületek. A tájmúzeumok kijelölését és ezek határát leghelyesebb természet-földrajzi (geomorfológiai) alapra helyezni. Természet-földrajzi megfontolással lehet egyértelműen egy-egy területet körülhatárolni, hiszen idevágó ismereteink megkönnyítik egy-egy „természetes táj” kijelölését (*Bulla 1962*), másrészt magát a határvonalat legegyszerűbb két-két eltérő földfelszíni alakulat találkozásánál meghúzni. Ilyen alapon az országban 16

tájmúzeum kialakítása látszik célszerűnek, melyek székhelye a hozzátartozó tájegységgel a következő:

1. Szombathely (Savaria Múzeum) — Alpokalja, Rába-völgy Répcealagig, Kemeneshát és Kemenes-alja.
2. Győr (Xanthus János Múzeum) — Kisalföld.
3. Veszprém (Bakonyi Múzeum) — Bakony-hegység.
4. Keszthely (Balatoni Múzeum) — Balaton, Kisbalaton, Keszthelyi-hegység, Tapolcai-medence a bazalt-hegységekkel.
5. Nagykanizsa (Thury György Múzeum) — Zalai dombvidék, Belső Somogy.
6. Kaposvár (Rippl-Rónai Múzeum) — Külső Somogy, Zselicség, Hegyhát.
7. Pécs (Janus Pannonius Múzeum Természettudományi Osztálya) — Mecsek, Villányi-hegység, Sárköz, Dráva-sík.
8. Székesfehérvár (István Király Múzeum) — Vértes, Velencei-hegység, Velencei-tó, Mezőföld.
9. Vác (Vak Bottyán Múzeum) — Gerecse, Pilis, Budai-hegység, Börzsöny, Cserhát, Gödöllői-dombvidék.
10. Kecskemét (Katona József Múzeum) — Duna-Tisza-köze északi háromnegyede.
11. Szeged (Móra Ferenc Múzeum Természettudományi Osztálya) — Duna—Tisza-köze déli negyede, Tiszántúl a Körös-Berettyótól délre.
12. Szolnok (Damjanich János Múzeum) — Jászság, Nagykunság.
13. Debrecen (Déri Múzeum) — Hortobágy, Nyírség, Rétköz, Bodrog-köz, Felső Tisza-vidéke a szatmárberegi síksággal.
14. Gyöngyös (Mátra Múzeum) — Mátra, Mátra-alja.
15. Eger (Dobó István Múzeum) — Bükk, Bükkalja.
16. Miskolc (Herman Ottó Múzeum) — Bükk, Torna-karszt, Cserhát, Zempléni-hegység.

A fenti tervzetben megjelölt természettudományi múzeumi tájközpontok és a hozzátartozó területek kialakításában megfelelő múzeumi szakbizottságra kell bízni a végleges döntést. Azt azonban éppen a terv összeállítása során mérlegelt szempontok alapján nyugodtan lehet állítani, hogy az olykor emlegetett összesen 10 tájközpont kialakítása (Szombathely, Győr, Veszprém, Keszthely, Pécs, Szeged, Debrecen, Gyöngyös, Eger és Miskolc) kevés. Tíznel feltétlen többre van szükség, mert ellenkező esetben néhány tájmúzeumhoz aránytalanul nagy terület fog tartozni, illetve vétünk a természet-földrajzi elv ellen.

Túlságosan messze vezetne témánktól, ha részleteiben fejtenénk ki a tájközpontok személyi fejlesztésé-

nek módját. Általánosságban minden tájközpontban dolgozzék egy botanikus és egy zoológus, továbbá ahol a táj jellege megkívánja, egy kőzettanosi vagy egy őslénytanosi. Elsősorban a hegyvidéki központok igénylik a geológusokat. Zoológus és botanikus az ország valamennyi tájközpontjában szükséges éppen azért, mert hazánk növény- és állatvilága (eltekintve a virágos növényektől és a madaraktól) részleteiben még alig ismert. A személyi feltételektől és főleg a táj kutatótlóságának történetétől függ az, hogy milyen speciális témával foglalkozó botanikust, illetve zoológust alkalmazzunk a szóbanforgó tájközpont múzeumában. Két példa talán jobban megvilágítja elvi állásfoglalásunkat. A keszthelyi Balatoni Múzeumban feltétlenül szükséges egy ornitológus, aki a táj európai nevezettségével, a Kisbalaton madárvilágával foglalkozik. Elhibázott dolog lenne, ha a szegedi Móra Ferenc Múzeumba egy olyan geológus kerülne, aki a triász korszakot kívánja speciálisan tanulmányozni.

* *

A személyi fejlesztés, a tájközpontok és a hozzájuk tartozó tájak kialakítása látszólag nincs közvetlen kapcsolatban a természettudományi helytörténettel. Gondoljunk azonban arra, hogy hasonlóan a régészeti, néprajzi, kultúrtörténeti stb. tehát társadalomtudományi múzeológiához, a természettudományi múzeológusok a honismereti munka motorjai. Bármennyire a nem hivatások vannak többségben a honismereti és helytörténeti munkában, a vezető szerep mégis a múzeológusoké. Mind szakképzettségükkel, mind érdeklődési körükkel fogva ők vannak abban a helyzetben, hogy ismerik tájuk kőzettani-őslénytani-növénytanilagati viszonyait, a kutatások eddigi általános és speciális irányait, melyek alapján meg tudják jelölni a további teendőket.

Más helyen (Papp 1965) már kifejtettük, hogy kik lesznek azok, akik vállalkoznak az önkéntes helytörténeti munkára, akik társadalmi alapot adnak a honismeretnek. A szakképzettségről és az egyéni hajlamról elmondottakat változtatlanul fenntartjuk. Ez az a két tényező, melyek találkozása és kiegészülése más tényezőkkel tesz valakit a helytörténeti kutatás munkássává.

Sok emberben megvan az érdeklődés szülőföldjének, illetve lakóhelyének természettörténete iránt. Egy-egy előadást a földtörténeti múltrol, növény- és állatvilágról sokan szívesen meghallgatnak. Vidéki múzeumok kiállítási tematikájában a látogatók igénylik a természettudományi mondanivalót, a múzeumhoz tartozó táj természeti jelenségeinek és múltbeli eseményeinek bemutatását. Jól szervezett előadások, szemléltető és gondolatébresztő kiállítások révén, továbbá szülőföld- és lakóhely-szeretettől indítva akadnak olya-

nok, akik ki kívánnak lépni ebből az inkább passzív honismereti érdeklődésből és szívesen vennének részt az aktív munkában. Nem elégszenek meg pusztán azzal, hogy tudomásul vesznek mások által megállapított és közzétett tényeket, hanem maguk is hozzá akarnak járulni kedvelt tájuk természettudományi megismeréséhez.

Tulajdonképpen ilyenkor szokott elakadni az ambíciós érdeklődés. Nagyon szívesen dolgoznának valamilyen természettudományi témán — de nem tudnak dönteni a téma megválasztásában. Akinek biológiai, földrajzi vagy geológiai képesítése van, az hamarabb meg tudja találni a kutatásra érdemes témát. Éppen képesítése segíti át a kezdeti nehézségeken. Akik azonban egyéni ambícióból akarnak témát választani, azoknak előbb tájékozódniuk kell: milyen tudományágak, ezeken belül milyen problémák jöhetnek egyáltalában szóba az általuk művelendő természettudományi honismeretben-helytörténetben. Szerencsés esetben az egyéni ambíció felébresztését egy speciális érdeklődési vágy segítette elő. Például a madarak életmegnyilvánulását gyakran önkénytelenül megfigyelhetjük, ami aztán az elmélyült kutatásra válhat át.

Akármilyen élmény és indíték váltotta ki bárkiből a természettudományi honismerettel való foglalkozást, mindenképpen előnyös számára, ha kapcsolatba kerül azzal a múzeummal, amely a szóbanforgó táj természettudományi megismerését tűzte ki célul. A természettudományi helytörténet műveléséhez a természettudományi tájmúzeumok gyűjteményük, az általános és főleg a hozzájuk tartozó táj szakirodalmának rendelkezésére bocsátásával, és nem utolsósorban az ott dolgozó múzeológus(ok) táj- és szakismeretével tudnak segítséget nyújtani. Természettudományos múzeológus hiányában a múzeumban található természettudományi gyűjtemény és szakirodalom csak megkönynyítheti az érdeklődők munkáját, de nincs aki a munkát összefogja, azt hathatósá tegye. Tehát amíg a természettudományi múzeológia égető vidéki problémái nem oldódnak meg legalább fokozatosan, addig a természettudományi honismeret-helytörténet is csak nagyon vontatottan válhatik társadalmi üggyé.

A természettudományi helytörténet nem önálló tudomány. Mint általában a honismereti kutatás, úgy a természettudományi honismereti munka is speciálisan alkalmazza egy adott tájra az érdeklődési körébe vágó tudományokat (Papp 1965). Összesen 5 tudományágra terjedhet ki a természettudományi helytörténet: ásvány-kőzet-földtan (e három tudományágat szokták összevontan geológiának nevezni), természeti földrajz, őslénytan, növénytan és állattan (az utóbbi két tudományág együttesen a biológia). Bár a természeti földrajz nem tartozik a múzeumokban művelt tudományokhoz, a honismeret és a teljesség szempont-

jából azonban ez a tudomány éppúgy lehet a kutatás tárgya mint a többi négy, a múzeumok gyűjtő- és feldolgozási körébe vágó tudomány.

Bármely tudományágat, illetve ezen belül egy részletproblémát választunk témának (Papp 1965), feltétlen meg kell ismernünk az irodalmukat. Távol áll tőlünk az, hogy hosszú ideig tartó, egyetemi tanulásra gondoljunk. A legszükségesebb általános tudnivalókat és a tájra vonatkozó speciális közléseket, cikkeket, monográfiákat, esetleg könyveket kell gondosan megismerni. Ezt az elmélyülést könnyítheti meg — annyi más mellett — a tájmúzeum természettudományi múzeológusa. Szakismereténél fogva ő már tudja, hogy mit olvasson el a kutatni vágyó helytörténész, megkímélve az illetőt a felesleges irodalmi keresgélésektől, a tárgyhoz szorosan nem tartozó publikációk tanulmányozásától stb. Ez a fajta rostálás azonban nem jelenti azt, hogy csak az elején kell a szakirodalmat megismerni. Gondoljunk mindig arra, hogy nemcsak mi kutatunk és publikálunk, hanem mások is. Széleskörű irodalmi ismereteink alapot adnak témánknak és biztosan meg tudjuk találni azokat a problémákat, melyekkel tényleg érdemes foglalkozni — a folyó kutatás közben pedig új szempontokat, új kutatási irányt tud adni egy-egy újonnan megismert, akár több évtizeddel előbb megjelent publikáció.

Nagyon megkönnyíti munkánkat a tájmúzeum gyűjteményének a megismerése. Igaz, hogy valamely tájmúzeum természettudományi gyűjteménye rendszerint azt jelenti, hogy a múltban és a jelenben mely speciális témával foglalkozó kutató dolgozott ott. Bármilyen fokon áll egy-egy szakterület gyűjteményének az állapota (nincs — kezdetleges — áttekintő — részletekben), legtöbbször híven tükrözi a szóbanforgó szakterületről adott ismereteinket. Az érdeklődési körünkbe vágó gyűjtemény képet ad arról, hogy általánosságban és speciálisan milyen további tárgyak gyűjtésére gondolhatunk. Így a tájmúzeum őslénytani — rovar- — növény- stb. gyűjteményét megismerve képet kaphatunk arról, hogy milyen kőületeket — rovarokat — növényeket stb., illetve speciálisan milyen miocén kőületeket — vízi bogarakat — virágos növényeket stb. gyűjthetünk azon a tájon. Amikor már van saját gyűjteményünk, gyakran felmerül a meghatározás nehézsége. Ezen a téren is segítségünkre lehet a múzeum meghatározott gyűjteményével és szakirodalmával. Egy jól meghatározott kőzettel, kőülettel, növény- stb. gyűjthetünk azon a tájon. Amikor már van saját gyűjteményünk, gyakran felmerül a meghatározás nehézsége. Ezen a téren is segítségünkre lehet a múzeum meghatározott gyűjteményével és szakirodalmával. Egy jól meghatározott kőzettel, kőülettel, növény- stb. gyűjthetünk azon a tájon. Amikor már van saját gyűjteményünk, gyakran felmerül a meghatározás nehézsége. Ezen a téren is segítségünkre lehet a múzeum meghatározott gyűjteményével és szakirodalmával.

Említettük már, hogy a természettudományi helytörténet az őslénytant, az ásvány-kőzet-földtant, a természeti földrajzot, a növénytant és az állattant tanulmányozza egy adott tájra vonatkozóan. Túlásosan

nagy téma volna azonban a felsorolt öt tudományág közül akár csak egyet is választani a honismereti kutatás céljára (Papp 1965). Részletproblémát kell találnunk a nagy egészben, melyet mint témát kezelünk, illetve kutatunk. Speciális téma választása megkönnyíti munkánkat, mert csak az abba a körbe vágó tárgyakat kell gyűjtenünk — de nem hallgathatjuk el a nehézséget sem, és pedig a teljességre törekvő gyűjtés fáradságait. A felsorolt természettudományi ágaknak megvan a többé-kevésbé jól kiforrott gyűjtési módjuk, a gyűjtemények célszerű kezelése, tárolása stb. stb. Felesleges lenne ezt itt részletezni, hiszen az idevágó szakirodalom nagyon jól eligazít bennünket. (Baráth 1966, Jávorka-Csapody 1958, Móczár 1962, Papp-Kertész 1964, Steinmann 1965, Szabó 1924, Szepessy 1966, Tasnádi Kubacska 1966.)

Az előző fejezetekben főleg általánosságban mondtuk el, hogy a természettudományi honismereti munkának főleg a megkezdésekor milyen problémák szoktak felmerülni. A sok probléma közül kiemelkedik az a kérdés, hogy mivel foglalkozzon a helytörténész? Ehhez is, ahhoz is érez hajlamot meg kedvet, mégsem tudja eldönteni, hogy a sok közül mely témát válassza? Inkább útbaigazítást, semmint teljességre törekvő felsorolást adunk az alábbiakban.

A közettan mint tudományág keretén belül az elsődleges és másodlagos kőzetek nagyon változatos csoportjaiból kell választanunk. Az ásványok és a kőzetek tanulmányozóira nagy hatással lehetnek a köztük helyenként fellelhető kristályok. Az elsődleges vagy kiömlési kőzetek tanulmányozói a Föld mélyéből hajdan feltört magma megmerevedett és nagyon sokféle kőzeteivel (gránitok, dioritok, riolitok, andezitek, bazaltok stb.) ismerkedhetnek meg. A másodlagos vagy üledékes kőzetek változatos töredezési-mállási folyamatokon estek át, míg elnyerték mai állapotukat és mai helyükre kerültek. Tanúi lehetnek annak, hogy a természetben mily bonyolult átalakulásokon mentek át a kőzetek, míg eljutottak mai összetételükig (bauxit, dolomit-mész, homoklössz, agyag, mangán, kőszén stb. stb.). A közettani tanulmányoknak mintegy a folytatása a földrétegtan: a közettani gyűjtések mint tárgyi anyag alapján értelmezni lehet Földünk vékonyabb-vastagabb kéregdarabjának szerkezeti felépítését.

Az őslénytani bűvárkodások a közeli és távoli földtörténeti múlt élővilágára vetnek fényt, gyakran a dektívregények izgalmaira emlékeztető részletekkel. Egy egészen kis tájnak is nagyon sokoldalú lehet a múltja és ezzel együtt az ott élt növények és állatok földtörténeti egymásutánja. Magyarország mai területét többször árasztotta el tenger és ennek megfelelően egy-egy adott tájon hol a nyílt tenger, hol a sekélyvíz, hol a tengerpart élővilágának megkövesedett maradványait gyűjthetjük. Míg Magyarországon csak el-

vétve, addig hazánkban kívül bőven kerültek elő kövületek a földtörténeti ókorból. A középkortól kezdve aztán (mintegy 200 millió évre visszamenően) nálunk is nagyon változatos kövületek maradtak meg az egymást követő földtörténeti periódusokból, és pedig a triász, jura, kréta időszakokból, majd az eocén, oligocén, miocén, pliocén és pleisztocén korokból. Kétféleképpen lehet helytörténeti alapon őslénytani kutatást végezni. Vagy egy rendszertani állatcsoport (pl. puhatestűek) kövületeit gyűjtjük és nem szorítkozunk egyetlen korra, vagy egy korból (pl. miocén) gyűjtjük a fossziliákat, tekintet nélkül rendszertani hovatartozásukra. A két eset legtöbbször kombinálódhat úgy, hogy valamennyi korból származó kövületet gyűjtjük, melyek több rendszertani csoporthoz tartoznak. Feldolgozáskor azonban feltétlen csoportosítani kell anyagunkat.

Honismereti szempontból leghelyesebb, ha a választott tájon egyaránt végzünk közettani és őslénytani gyűjtést — tehát teljességre törekvő geológiai gyűjtést folytatunk, hasonlóan pl. Laczkó Dezső munkájához a Bakonyban. Ezzel saját látóköreink és főleg a tájunkkal kapcsolatos tárgyi ismereteink lesznek igen gazdagok, másrészt megalapozhatunk egy geológiai gyűjteményt, illetve a meglevőt tovább bővítjük.

Viszonylag kevés gyűjtési lehetőség kínálkozik akkor, ha tájunkat természet-földrajzi alapon vizsgáljuk. A természet-földrajzi tanulmányok inkább bő írásos adat-gyűjtéssel, méréssel, fényképezéssel stb. járnak, semmint tárgyi anyag gyűjtésével. A táj természeti képéhez szorosan hozzátartozik annak felszínalakta, karsztjelenségei, vízrajzi viszonyai, éghajlata stb. Az ilyen jellegű vizsgálatok számos esetben nyújthatnak szempontokat a gyakorlatnak (gyümölcsös telepítése, erózió elleni védekezés stb.). Ugyanakkor természettudományi honismereti munkánk geológiai megállapításait szervesen egészíti ki a természet-földrajzi jelenségek ismerete.

Nagyon változatos és számos esetben úttörő jelentőségű egy-egy táj biológiai, tehát növénytani és állattani tanulmányozása. Mind a növénytan mind az állattan annyira szerteágazó, hogy képtelenség még a legkisebb, akár növény- vagy állatföldrajzilag is jól körülhatárolható tájon valamennyi csoportjukkal behatóan foglalkozni. Ezért a biológiai honismereti kutatásokban hangsúlyozottan szükséges a specializáció. A biológiai helytörténet kevés hagyománya azt látszik egyöntetűen példázni, hogy leghelyesebb valamely növény- vagy állatrendszertani csoportot választani. A választott rendszertani csoport mellett gyűjthetünk egyéb növényeket vagy állatokat, de ne annak a hátrányára. A növények közül az alábbi rendszertani csoportok alkalmasak a honismereti kutatásokra: moszatok, mikroszkópikus gombák, nagygombák, zúz-

mók, mohák, harasztok, virágos vagy magvas növények. Az állatvilágot hazánkban a következő rendszertani csoportok képviselik (melyek egyúttal az állattani helytörténet kutatási tárgyai lehetnek): állati egysejtűek, laposférgek, hengeresférgek, kerekcsőférgek, gyűrűsférgek, medveállatocskák, rákok, soklábúak, rovarok (ugróvillások, kérészek-álkérészek-recésszárnnyúak-szitakötők-egyenesszárnnyúak-tegzesek, bogarak, hártyásszárnnyúak, lepkék, kétszárnnyúak, bolhák, szipókások), pókszábasúak, puhatestűek (csigák-kagylók), halak, kételtűek-hüllők, maradarak, emlősök. A rovarok zárójelben felsorolt csoportjai közül a bogarak, hártyásszárnnyúak, kétszárnnyúak és szipókások, továbbá a pókszábasúak annyira magas fajszámúak, gyűjtési módjuk annyira különböző, hogy még ezeken a csoportokon belül is specializálódni kell.

Ha a gyűjtést olyan célból végezzük, hogy utána anyagunkat feldolgozzuk, akkor tulajdonképpen tudományos munkánkat mintegy megelőzi a gyűjtés. A hangsúly a feldolgozáson, majd ennek eredményén, a dolgozat publikálásán van. Hasznos, sőt tudományos szempontból előbb-utóbb célravezető munkát végzünk akkor is, ha gyűjtésünket nem követi a feldolgozás, azaz csak gyűjtéssel kívánunk foglalkozni. Az aktív természettudományi honismeret egyáltalában nem kívánja meg mindenkitől az anyag feldolgozásához szükséges elmélyülést. Mind egyéni, mind honismereti szempontból van helye az „önmagáért” végzett gyűjtésnek, de ez mindenkor feleljen meg a tudományos követelményeknek. Be kell látnunk, hogy a lelkiismeretes feldolgozás-publikálás sok időt vesz igénybe. Ez pedig nem lehet ok arra, hogy kedvét szegjük azoknak, akik természettudományi helytörténetesnek kívánnak lenni. Nagyon elismeréseméltó tett publikálni, de ne legyen a természettudományi honismeret próbaköve.

Az eddig ismertett természettudományi helytörténeti munkalehetőségek lényegében kimerítik a tudományos munka fogalmát. Lehet azonban a természettudományi honismereti és helytörténeti munka tárgya olyan tevékenység is, mely a tudományos munkának inkább csak megkönnyítését, dokumentálását, megmaradását szolgálja. Gondolunk itt a fényképezésre és a természetvédelemre. A fényképezés, illetve a természetvédelmi mozgalomba való aktív bekapcsolódás nagyon jól szolgálja a honismeret célkitűzéseit. Mindkét tevékenységnek egyaránt élvezeti előnyeit a tudomány és az ismeretterjesztés. Közismert, hogy emberileg lemérhető időn belül mennyire megváltoznak hazánkban kisebb-nagyobb tájak éppen az emberi munka következtében. A fénykép legalább képi ábrázolásban, a természeti objektumok védelme pedig a valóságban őriz meg egy-egy tájat a maga eredetiségében. A honismeret érdekében álló természettudományi gyűjtés, fényképezés és természetvédelem folytatásához fel-

tétlen szükséges az összefoglaló jellegű publikációk ismerete. Másként könnyen kerülhetünk abba a helyzetbe, hogy a régen ismert jelenséget „fedezzük fel”, vagy egy természeti folyamatot a közismert okok és összefüggések elmondása helyett éppen ellenkezőleg magyarázzuk.

A természetbeni tájak és tárgyak fényképezése hazánkban hosszú múltra tekint vissza. A színes diafilm tökéletesítése óta pedig szemtanúi lehetünk a természetfényképezés reneszánszának. Szép felvételeket lehet készíteni fekete-fehér filmre, nagyításokat fotópapírra, mégsem adják vissza igazán a természet hangulatát. A hegyek, síkságok, növények, kőzetek, vizek, állatok stb. stb. káprázatos színei szorosan hozzátartoznak a természet lényegéhez, ezért ha lehet, akkor még képi ábrázolásban se fosszunk meg tőlük a színeket. A mai fejlett színesfilm-technika lehetővé teszi, hogy a valósághoz hűen megörökítsük a választott táj vidékeit, domborzatát, köztérségeit, kőületeit, növény- és állatvilágát stb. A fényképezés ugyan nem pótolhatja a természetben található tárgyak gyűjtését, de több szempontból a valósághoz közelebbállóvá teszi a szóbanforgó tárgy dokumentálását. Ezért nagyon helyénvaló az a ma már általános gyakorlat, hogy a tárgyi gyűjtést megelőzi az „in situ” fényképezés. Ismételt hangsúlyozzuk azonban, hogy a (színes dia-) fényképezés önmagában is igen hasznos tevékenység a természettudományi honismeret szempontjából. Egy-egy tájról gyűjtött, teljességre törekvő (színes) fényképfüggvény az esztétikai gyönyörködésen túl sok esetben páratlan tudományos értékkel bír.

A természetvédelem célja analóg a műemlékvédelemmel. Társadalomtudományi vonatkozásban nagyon sok olyan emberi alkotást kell védeni a pusztulástól (sőt, gyakran az elpusztítástól), melyek valamely elmúlt történelmi kornak az emlékei. A természetvédelem esetében részint az eredeti természet jellegzetes objektumait, részint az embertől alkotott természeti szépségeket (pl. fasor, arborétum) kell megvédeni. Ma már világszerte annyira súlyos probléma az aktív természetvédelem, hogy a kulturális világ-szervezetnek, az UNESCO-nak is külön bizottsága foglalkozik az idevágó kérdésekkel. Hazánk is részt vesz ennek a bizottságnak a munkájában, és bár Magyarország kis ország, mégis számos olyan természetvédelmi problémánk van, melyek kicsiben híven tükrözik a világ természetvédelmi problémáit. Többször kifejezésre juttatták már a nemzetközi és a hazai természetvédelmi vagy ezzel kapcsolatos ügyben tartott ülések, hogy az aktív természetvédelemben mindenkinek részt kell venni. Mert ha csak egy valaki vét a természetvédelmi intézkedések ellen, akkor nagyon gyakran olyat tesz, ami soha többé nem hozható helyre. Nagyon könnyen el lehet pusztítani a földtörténeti

múlt sokszor évszázadezredek-évmilliókon át létrehozott emlékeit (legyen az pl. egy miocén-kori őshüllő lábának a lenyomata, egy jégkorszaki növénymaradvány), de azt „helyreállítani”, „betelepíteni” stb. teljességgel lehetetlen. Ilyen értelemben a természetvédelem fokozottabb társadalmi megértést és megbecsülést kíván a műemlékvédelemnél. Nálunk azonban a valóság az, hogy a műemlékvédelem mellett a természetvédelem aktuális problémáiról és már törvényesített intézkedéseiről csak nagyon kevesen hajlandók tudomást venni. A honismereti munka keretében folytatott aktív természetvédelemnek éppen ebben látják sokan a legnagyobb jelentőségét. Társadalmunknak szinte valamennyi rétegéből bekapcsolódhatnak a természettudományi honismereti munkába, széles körökben tudatosíthatják a természetvédelem fontosságát.

Az aktív természetvédelmi munkát három csoportba lehet osztani.

1. A körülhatárolt táj-egység valamennyi, természetvédelmi szempontból szóbaeső objektumát megismerni, leírni, csoportosítani — tehát az objektumokat felmérni.

2. Az ezt igénylő objektumok számára szükség esetén akár megyei, akár országos rendelkezéssel biztosítani a törvényes védelmet.

3. Az ismert objektumok állapotát rendszeresen figyelemmel kísérni. Bármilyen, a védelmet veszélyeztető jelenséget észlelünk, haladéktalanul tájékoztatni kell az illetékeseket, elvárva tőlük a megfelelő intézkedést.

Mindhárom tevékenységet jól el tudják végezni a honismereti mozgalmon belül alakított természetvédelmi munkacsoportok. Ide kell tömöríteni mindazokat, akik képesek harcolni a természetvédelem gondolatáért és mindennapos problémáinak megoldásáért. Bármilyen jelentéktelennek látszik egy-egy jól elintézett természetvédelmi ügy, felbecsülhetetlen jelentősége lehet mind tudományos, mind turisztikai-idegenforgalmi szempontból.

* * *

A természettudományi honismereti munka nagyon sok lehetőséget rejt magában. Dolgozhatunk a jó értelemben vett amatőr alapon tudományos témákon, de éppolyan célravezetően dolgozhatunk, ha „csak” gyűjtünk, fényképezünk, résztveszünk az aktív természetvédelemben. Bármilyen munka mellett döntünk, mindenképp csak előnyös mind a honismeret társadalmi munkásai, mind a tájmúzeumok számára a közös cél érdekében folytatott együttműködés. Így érhetjük el talán legfontosabb célunkat: a honismereti munka és a múzeológia közösen, egymást kiegészítve járul hozzá hazánk természettudományi megismeréséhez.

Kedves köteleességemnek érzem, hogy e helyen fejezzem ki köszönetemet Horváth Ernő múzeológusnak (Savaria Múzeum, Szombathely) és Kovács István osztályvezetőnek (Művelődésügyi Miniszté-

rium Múzeumi Főosztálya, Budapest), akik baráti beszélgetés során adott tájékoztatásukkal, illetve lektori véleményükkel segítettek dolgozatom megírásában.
Papp Jenő

IRODALOM

- Baráth, Z. (1966): Honismeret és növénytan. — Budapest, Népművelési Propaganda Iroda, 47 oldal + 1 térkép.
Bulla, B. (1962): Magyarország természeti tájai. — Földr. Közl., 10 (86), p. 1—16.
Éri, I. (1964): A veszprémi múzeum építésének története. — A Veszprémi Megyei Múzeumok Közleményei, II, p. 43—78.
Jávorka, S.—Csapody, V. (1958): Erdő mező virágai. — Budapest, Mezőgazdasági Kiadó.
Móczár, L. (szerk., 1962): Az állatok gyűjtése. — Budapest, Gondolat Kiadó.
Papp, J. (1964): A Bakony természeti képe I. Beszámoló a Bakony természettudományi kutatásának első három évéről (1962—1964). — A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, II, p. 391—421.
Papp, J. (1965): Helytörténet és természettudomány. — A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, IV, p. 319—329.

- Papp, J. (1966): „A Bakony természeti képe” és a rovtani kutatások. — Rovartani Közl., 19, p. 429—440.
Papp, F. — Kertész, P. (1964): Közethatározó. — Budapest, Tankönyvkiadó.
Schäfer, W. (1964): Naturwissenschaftlichen Museen als Forschungsstätten. — Frankfurt am Main, Verlag W. Kramer.
Steinmann, H. (1965): Honismeret és állattan. — Budapest, Népművelési Intézet, 35 oldal.
Szabó, Z. (1924): Útmutató a virágos növények és harasztok gyűjtésére, konzerválására és növénygyűjtemények rendezésére. — Budapest, Kir. Magy. Természettudományi Társulat.
Szepessy, G. (1966): Honismeret és földrajz. — Budapest, Népművelési Propaganda Iroda, 43 oldal.
Tasnádi Kubacska, A. (1966): Gyűjtés hegyen-völgyön. — Budapest, Móra Könyvkiadó.

Naturwissenschaftliche Museologie und Heimatskunde

In der kulturellen Organisation Ungarns, parallel mit den Universitätslehrstühlen und Forschungsinstituten verrichten die Museen über ihre gesellschaftswissenschaftliche (archäologische, ethnographische, kunst- und kulturgeschichtliche usw.) Arbeit hinaus auch naturwissenschaftliche d. h. geologische, botanische und zoologische Forschung. Diese Tatsache, wie an vielen Stellen Europas, hat auch bei uns ihren historischen und organisatorischen Grund. Das Museum war einst die Wiege einer ganzen Reihe der heutigen naturwissenschaftlichen Disziplinen. Die steigende Spezialisierung im 19-ten Jahrhundert hat es ermöglicht, daß immer mehr Disziplinen diesen Rahmen verlassen und sich selbständig weiterentwickeln konnten. Bis zum Ende des vergangenen Jahrhunderts kam es dazu, daß sich die Museen neben den erwähnten Gesellschaftswissenschaften mit der im ursprünglichen Sinne des Wortes genommenen Natur befassen konnten. Als Sammler sammelt das Museum die in der Natur vorfindlichen leb-

losen und lebenden Objekte, als Institution sorgt es für ihre Bewahrung, beziehungsweise, den wissenschaftlichen und erzieherischen Gesichtspunkten gerecht macht es sie zu einem Gemeinschaftsz. In der vergangenen und besonders in der gegenwärtigen Museumspolitik Ungarns kommt der Volksbildung eine bedeutende Rolle zu: Jedes Museum bestrebt sich seine Sammlungen in einer geschmackvollen und zeitgemäßen Ausstellung vorzuführen.

Die Geschichte des Bakony Museum von Veszprém ist eine getreue Spiegelung der Entwicklung von der naturwissenschaftlichen Museumskunde in einer ungarischen Provinzstadt. Unter anderen durch die geologische Sammlung von Dezső Laczkó, dem beseelten Kämpfer der Museums-idee um die Jahrhundertswende und ersten Direktor des Museums von Komitat Veszprém ist das Bauen des heutigen Museumsgebäudes eine Notwendigkeit geworden. Dezső Laczkó hat einen beträchtlichen Teil seines Lebens der geologischen For-

schung des Bakony gewidmet. Dabei hat er die zwei anderen Gebiete der wissenschaftlichen Museumskunde, Botanik und Zoologie nicht außer Acht gelassen. Mit seinem Tode (1932) hat aber die naturwissenschaftliche Museumskunde in Veszprém praktisch aufgehört. Beinahe zwei Jahrzehnte waren dazu notwendig, bis am Anfange der 1950-er Jahre die von ihm angefangene Arbeit fortgesetzt werden konnte.

Die naturwissenschaftliche Heimatskunde und die wissenschaftliche Museumskunde der Heimat haben eine gemeinsame Zielsetzung: das Bekanntwerden mit je einer Gegend des Landes aus dem Gesichtspunkte der Naturwissenschaft. Obwohl auf dem Gebiete der Heimatskunde die numerische Überlegenheit die Nichtberufsmäßigen d. h. die Amateure haben, wird die Hauptrolle doch von den Museen bzw. den naturwissenschaftlichen Museologen geführt. Sowohl ihrer Fachbildung als auch ihrem Interessenkreis nach sind sie in der Lage, daß sie die petrographisch — paläontologisch — botanisch — zoologischen Verhältnisse ihrer Gegend ferner die bisherigen allgemeinen und speziellen Forschungsrichtungen kennen und auf diesem Grunde die weiteren Aufgaben feststellen können. Um diese Kulturmission erfüllen zu können, müssen die Provinzmuseen den Personalbestand der naturwissenschaftlichen Museumskunde erheblich entwickeln und das Problem des Sammelgebietes lösen. Von der gesellschaftswissenschaftlichen Museumskunde abweichend werden kleinere Provinzmuseen naturwissenschaftliche Museologen benötigen. Heimatmuseen sollen bestimmt und das ihnen unterstehende Sammelgebiet auf naturgeographischer Grundlage abgesteckt werden. In sämtlichen Heimatmuseen soll die naturwissenschaftliche Museumskunde (der wirtschaftlichen Belastungsfähigkeit des Landes entsprechend) mindestens von je einem Botaniker, einem Zoologen, ferner dem Bedürfnis nach von je einem Geologen vertreten werden.

Das Aufleben der sich auf das ganze Land erstreckenden naturwissenschaftlichen Museumskunde bedeutet zugleich die Erweiterung der wissenschaftlichen heimatkundlichen Forschung. Es gibt derer viele, die von der Liebe des Geburts- oder Wohnortes ergriffen aus dem vielmehr passiven Interesse an der Heimatskunde heraustreten und an der aktiven Arbeit teilnehmen wollen. Unabhängig von dem Erlebnis und Motiv das irgend einen angeregt hat sich mit der naturwissenschaftlichen Heimatskunde abzugeben, ist es ihm vorteilhaft mit dem Heimatmuseum in Verbindung zu treten, das sich innerhalb der museumskundlichen Organisation des Landes die naturwissenschaftliche Erforschung der in Frage stehenden Gegend zu Ziel gesetzt hatte. Die Heimatmuseen können durch das Zur-Verfügung-Stellen der Fachliteratur der allgemeinen und hauptsächlich der ihnen unterstehenden Gegend, ferner

durch die Fachkenntnis des zugeteilten Museologen unerläßliche Hilfe leisten. Die naturwissenschaftliche Heimatskunde ist keine selbständige Wissenschaft. Wie die heimatskundliche Forschung im allgemeinen, wendet auch die naturwissenschaftliche heimatskundliche Forschung die Wissenschaften innerhalb ihres Interessenkreises speziell auf eine gegebene Gegend an. Die naturwissenschaftliche Heimatskunde kann sich insgesamt auf fünf Wissenszweige erstrecken: Mineralogie — Petrographie — Geologie, Paleontologie, Physiko-Geographie, Botanik und Zoologie. Es würde aber ein allzugroßes Thema auch nur einen der erwähnten fünf Wissenszweige im Interesse der heimatskundlichen Forschung auszuwählen. Innerhalb der großen Ganzheit soll vielmehr ein Teilproblem gefunden und dieses als Thema behandelt bzw. erforscht werden. Im Rahmen der naturwissenschaftlichen heimatskundlichen Forschung kann das Sammeln mit dem Zwecke der späteren Bearbeitung ausgeführt werden. Die Arbeit kann nützlich sein, ja sogar kann sie auch aus dem wissenschaftlichen Gesichtspunkte gesehen früher oder später zum Ziele führen, wenn das Sammeln für sich geschieht, d. h. ihm keine Bearbeitung folgt. Die aktive naturwissenschaftliche Heimatskunde verlangt nicht von jedermann die zur Bearbeitung des Materials notwendige Vertiefung. Sowohl aus dem individuellen als auch aus dem heimatkundlichen Gesichtspunkte gesehen hat das "Sammeln für sich" seine Berechtigung, es soll aber jederzeit den wissenschaftlichen Forderungen entsprechen. Das Publizieren ist sehr anerkennenswert, es soll aber nicht das Probestein der naturwissenschaftlichen Heimatskunde sein.

Neben der wissenschaftlichen Forschung bzw. dem Sammeln können auch das Photographieren und das Beitreten zum aktiven Naturschutz Gegenstand der naturwissenschaftlichen heimatkundlichen Arbeit sein. Wissenschaft und ihre Verbreitung profitieren in gleichem Maße von beiden Tätigkeiten. Durch den Schutz der Naturobjekte wird eine Gegend in ihrer Ursprünglichkeit und Wirklichkeit erhalten, durch das Photographieren wird dasselbe Ziel mindestens in bildlicher Darstellung erreicht. Die nach Ganzheit trachtende (farbige) Lichtbildsammlung über eine Gegend besitzt oft über den ästhetischen Genuß hinaus unvergleichlichen wissenschaftlichen Wert. Leider hat bei uns der Naturschutz noch nicht das ihm gebührende gesellschaftliche Moment. Die naturwissenschaftliche Heimatskunde kann unsere öffentlichen Zustände auf diesem Gebiet verändern: die zu den zahlreichen Gesellschaftsschichten gehörigen Mitarbeiter können in weiten Kreisen die Wichtigkeit des Naturschutzes bewußt machen und dadurch dieser Bewegung Achtung erwerben.

Jenő Papp

Muséologie des sciences naturelles et Connaissance scientifique du sol natal

Dans la structure culturelle de Hongrie, auprès des chaires universitaires et des instituts des recherches scientifiques, c'est aux musées qu'incombent les recherches scientifiques — géologiques, botaniques et zoologiques — du pays, qui se poursuivent parallèlement au travail sociologique (archéologique, ethnographique, relatif à l'histoire artistique et culturelle). Comme partout en Europe, chez nous aussi cet état de choses s'explique par des causes historiques et par suite relatives à l'organisation. Toute une série des sciences modernes sont nées dans les institutions muséologiques. Au cours du XIXe siècle, la spécialisation accentuée permit qu'un nombre de plus en plus élevé de disciplines sortent des cadres muséologiques et se développent indépendamment. A la fin du siècle passé les musées commencèrent à s'occuper — auprès des sciences sociologiques mentionnées — de la nature proprement dite. En tant qu'enquêteur, le musée collectionne les objets vivants et morts qui se trouvent dans la nature, comme institution il pourvoit à leur conservation, et conformément aux intérêts de la science et de la vulgarisation, il les rend accessible à tous. Dans la politique muséologique de notre pays, l'éducation nationale a eu un rôle prépondérant et, de nos jours, ce rôle est encore plus accentué. Chaque musée s'efforce de présenter ses collections dans des expositions modernes, aménagées avec goût.

L'histoire du Bakonyi Múzeum de Veszprém reflète fidèlement le développement de la muséologie des sciences naturelles dans une ville de campagne hongroise. Au tournant du siècle, c'est — entre autres — la collection géologique de Dezső Laczkó qui rendit nécessaire la construction du bâtiment actuel du musée. Grand promoteur de l'idée muséologique, premier directeur du Musée du département de Veszprém, Dezső Laczkó a consacré une partie importante de sa vie à l'examen géologique de la montagne Bakony, mais il n'a nullement oublié les deux autres domaines de la muséologie des sciences naturelles qui sont la botanique et la zoologie. Après sa mort survenue en 1932, la muséologie des sciences naturelles a pris fin à Veszprém. Il faudra presque deux décennies pour qu'au commencement des années 1950, se poursuive le travail entrepris par lui.

La connaissance scientifique du sol natal et la muséologie des sciences naturelles à la campagne visent de semblables objectifs culturels: elles veulent faire connaître, sous l'aspect des sciences naturelles, une contrée du pays. Et bien que dans ce travail de vulgarisation de la connaissance scientifique du sol natal les amateurs prennent une plus grande part que les professionnels, c'est pourtant aux musées, c'est-à-dire aux muséologues

scientifiques que revient le premier rôle. De par leur érudition et leur sphère d'intérêt, ce sont eux qui connaissent les relations pétrographiques — paléontologiques — botaniques — zoologiques de leur contrée, qui sont au courant des tendances générales et spéciales des recherches antérieures et actuelles et savent désigner les objectifs futurs. Pour que les musées de campagne puissent répondre à cette mission culturelle, il faut développer considérablement l'effectif scientifique du personnel des musées de campagne, et résoudre le problème de l'étendue du champ d'exploration. A la différence de la muséologie sociale, il ne faut employer des muséologues scientifiques que dans peu de musées régionaux. Il faudra désigner des musées régionaux, et circonscrire — en tenant compte de la géographie naturelle — le champ de recherches de sa compétence. Dans tous les musées régionaux (en tenant compte des possibilités économiques du pays) la muséologie des sciences naturelles devrait être représentée au moins par un botaniste, un zoologue et — si c'est nécessaire — par un géologue.

L'essor de muséologie scientifique s'étendant sur le territoire entier du pays entraînerait en même temps l'élargissement de l'activité visant la connaissance scientifique du sol natal. Nombreux sont ceux qui, mus par l'amour de leur pays natal ou de leur domicile, voudraient changer la curiosité plutôt passive contre l'activité dans le domaine de la vulgarisation. Peu importe l'expérience ou le motif qui ont éveillé le goût de l'individu pour la connaissance scientifique du sol natal, il lui est utile de prendre contact avec le musée régional qui s'est proposé — dans le cadre de notre organisation muséologique — la connaissance scientifique de la contrée en question. Les musées régionaux peuvent prêter une aide indispensable à la pratique de la connaissance scientifique du sol natal, non seulement par leurs collections, mais aussi en mettant à la disposition du public la bibliographie générale et une spéciale traitant la contrée relevant de leur compétence, et les connaissances professionnelles des muséologues y travaillant pourront être d'une aide fort utile. La connaissance scientifique du sol natal ne constitue pas une discipline indépendante. Tout comme la connaissance du sol natal en général, sa connaissance scientifique appliquée à une contrée donnée les sciences qui relèvent de sa sphère d'intérêts. En tout, c'est à cinq disciplines que la connaissance scientifique du sol natal peut s'étendre: minéralogie — pétrographie — géologie, paléontologie, physico-géographie, botanique et zoologie. Mais nous nous imposerions un thème trop vaste rien qu'en choisissant

une seule des disciplines mentionnées. Pour la connaissance scientifique du sol natal, il nous faut choisir un problème de détail que nous considérerons comme notre thème, l'objet de nos recherches. Dans le cadre de notre activité, nous pouvons procéder au rassemblement des matériaux pour en dépouiller après la matière. Mais notre travail sera utile, et même pertinent du point de vue scientifique, si nous nous bornons seulement au rassemblement de matériaux, en laissant aux autres le souci du dépouillement. Les recherches de la connaissance scientifique du sol natal n'exigent pas de tous leurs adeptes la pratique nécessaire au dépouillement. Du point de vue de l'individu aussi bien que de celui de la connaissance du sol natal, la récolte „gratuite" a sa raison d'être, pourvu qu'elle réponde aux exigences de la science. Certes, la publication mérite tous les éloges, mais elle ne doit être la pierre de touche de la connaissance scientifique du sol natal.

Auprès du travail scientifique, de la récolte, les prises de vue photographique, la protection active de la na-

ture peuvent constituer des objectifs de la connaissance scientifique du sol natal. La science et la vulgarisation également tirent profit de toutes les deux activités. La photographie conserve au moins par l'image, et la protection active de la nature par la réalité un paysage dans son état primitif. Une collection de photos (en couleur) embrassant tout un paysage a souvent, outre le plaisir esthétique qu'elle offre, une valeur scientifique remarquable. Malheureusement, l'importance de la protection des sites et monuments naturels n'est pas encore reconnue suffisamment par la société. La connaissance scientifique du sol natal peut améliorer l'état de choses dans ce domaine: des collaborateurs appartenant aux différentes couches sociales pourront faire prendre conscience de l'importance de la protection de la nature par des masses considérables, qui augmentera en même temps l'estime due à ce mouvement.

Jenő Papp

ЕСТЕСТВЕННО-НАУЧНОЕ МУЗЕЕВЕДЕНИЕ И КРАЕВЕДЕНИЕ

В числе культурных организаций Венгрии, наряду с университетскими факультетами и научно-исследовательскими институтами, естественно-научными трудами (геология, ботаника, зоология), а также работой в области общественных наук (археология, этнография, история искусства, история культуры и т. д.) занимаются и музеи страны. У нас, как и всюду в Европе, этому имеются исторические предпосылки и вытекающие отсюда организационные причины. Для целого ряда теперешних естественных наук колыбелью были музейные учреждения. На протяжении XIX столетия всё усиливающаяся специализация наук сделала возможным, чтобы всё большее число разделов науки вышло из рамок музеев и в дальнейшем развивалось самостоятельно. Таким образом, к концу прошлого века сложилось так, что музеи наряду с вышеперечисленными естественными дисциплинами занялись природой в буквальном значении слова. Музей — как коллекционер занимается собиранием предметов живой и неживой природы, а как учреждение — заботится об их сохранении, т. е. исходя из научных общественно-просветительских точек зрения, делает их общественным достоянием. В прошлой, но, главным образом, в теперешней музейной практике значительную роль игра-

ет просветительская работа. Каждый музей стремится показать свои коллекции, организуя современные, со вкусом выполненные выставки.

История веспремского Баконьского музея верно отражает формирование естественно-научного музееведения одного из венгерских провинциальных городов. В конце прошлого и начале нынешнего столетия среди прочих причин геологическая коллекция пылкого борца музейного дела, первого директора Веспремского областного музея, Дежё Лацко, сделала необходимым постройку теперешнего здания музея. Дежё Лацко большую часть своей жизни посвятил геологическому изучению баконьского края. Наряду с этим он не оставил без внимания два других раздела музееведения — ботанику и зоологию. С его смертью (1932-й год) практически естественно-научная сторона музееведения в Веспреме заглохла. Прошло почти два десятилетия, прежде чем (с начала 1950-го года) стали продолжать начатую им работу.

Естественно-научное отечествоведение и естественно-научное музееведение в провинции преследуют одинаковую цель — узнать и изучить природу края. Хотя большая часть работающих в области краеведения не специалисты, а любители, руководящая роль

и в этом принадлежит музеям, вернее музейоведам, занимающимся естественным. Как специалисты, круг интересов которых — естественные науки, они находятся в том положении, что лучше кого бы то ни было знают палеонтологию, петрографию, ботанику и зоологию своего края, лучше кого бы то ни было знают общие и специальные направления исследований, на основании которых и могут планировать дальнейшую программу действий. Для того, чтобы провинциальные музеи могли справляться с этой задачей, нужно усилить штаты музейоведов и решить вопрос о территории, о местах, на которых можно производить коллекционирование. В противовес музейоведам-общественникам, в музейоведах-естественниках нуждается меньшее количество провинциальных музейов. Нужно выделить краевые музеи и закрепить за ними территорию, принимая при этом во внимание природно-географические факторы. В каждом краеведческом музее (конечно, учитывая при этом хозяйственные возможности страны) естественно-научную музеологию должен представлять один ботаник, один зоолог и по мере надобности — геолог.

Оживление естественно-научной музеологии по всей стране означает и расширение работ по естественно-научному краеведению. Очень многие, любя свою родину, свой край, всё более включаются в активную работу по краеведению. Какими бы то ни были причины, какими бы то ни были впечатления, вызвавшие у них интерес к краеведению, в любом случае для них выгодно держать связь с музеем, цель работы которого по самой своей специфике — изучение природы своего края. Научные сотрудники музея своими богатыми специальными знаниями могут оказать краеведам-любителям неоценимую услугу. Их помощь в культивировании естественно-научных знаний может выразиться и в том, что они имеют возможность предоставить для работы богатейшие музейные коллекции и специальную литературу. Естественно-научное краеведение не является самостоятельной отраслью науки. Как и исследования в области отечествоведения вообще, так и естественно-научное краеведение охватывает и другие специальные отрасли науки, имеющие к нему непосредственное или косвенное отношение. Естественно-научное краеведение включает в себя следующие

научные дисциплины: минералогию, петрографию, геологию, палеонтологию, физическую географию, ботанику и зоологию. Материал, охватываемый перечисленными отраслями наук, настолько велик, что в данной статье нет места для освещения хотя бы одной из них. Во всем этом многообразии нужно выбрать один частный вопрос, исследованием которого и заниматься. В краеведческой работе практика такова, что мы сначала собираем материал, а уже, затем этот собранный материал нами обрабатывается. Даже в том случае, если мы только коллекционируем, собираем материал без последующей обработки его, мы делаем большую полезную работу. Эта работа рано или поздно может быть использована в целях научно-исследовательских изысканий. Для любителей, кто активно занимается краеведением, сбором материала, коллекционированием, не обязательно требуется углубленная обработка материала. Собрание материала по природе края само по себе (без его обработки) имеет большое значение, имея в виду при этом, конечно, что оно соответствует научным требованиям. Публикация такого материала тоже имеет большое значение.

Но, безусловно, не это является краеугольным камнем естественно-научного краеведения.

Частью краеведческой работы наряду с научной работой и коллекционированием является фотографирование, а также активная деятельность по охране природы. Обе эти деятельности приносят много пользы как науке, так и работе по просветительству. Фотография занимается воспроизведением естественных объектов, цель охраны природы — сохранить их в первозданном виде. Собрание цветных фотографий, близко к истине воспроизводящих отдельные участки края, зачастую является незаменимым источником для науки. Охране природы у нас, к сожалению, еще не придано должного общественного значения.

Отечественному краеведению в этом вопросе нужно сделать следующее: научные работники должны в широком масштабе пропагандировать важность работ по охране природы, вовлекая таким образом в это движение всё более широкие общественные слои. Этим они окажут неоценимую услугу науке и отечествоведению.

Енё Палп